

Manuel Costa-Pau, els mots i els mons del món

Fa pocs dies que ens ha deixat Manuel Costa-Pau Garriga, un homenot de l'Empordà nascut a Garriguella l'any 1936, que durant una colla d'anys va exercir de mestre i company d'un ampli estol de joves i no tan joves amb ganes de canviar les coses. La seva dedicació a l'ensenyament, l'escriptura, la cuina, la traducció o l'edició venia amarada per la causa de l'emancipació humana i el desig d'una vida plena. De formació marxista i receptiu a tots els vents de llibertat, feia temps que es declarava anarcocomunista en tant que aspirava a una societat justa, igualitària i fraternal, on persones i pobles poguessin desenvolupar totes les seves potencialitats. Amb aquest article vull deixar constància del seu fer i subratllar alguns aspectes rellevants del seu pensament i de la seva trajectòria, especialment a partir de la relació que vaig mantenir-hi al llarg de més de trenta anys.

Un subjecte verbal

En Manuel representava un tipus de personatge il·lustrat dotat d'una gran curiositat intel·lectual, que era capaç de parlar de gairebé qualsevol tema, amb una competència notable, durant hores i hores. Sovint tendia a desplegar una oralitat abassagadora que ocasionalment complementava amb una certa teatralització, sobretot quan considerava que l'interlocutor no estava disposat a moure's d'un *parti pris* no prou fonamentat.

La seva desbordant personalitat, com animada per un esperit entre tel·lúric i atramuntanat, i la seva manera de procedir, que anava de l'afabilitat extrema a la brusquedat impulsiva, tant podien generar una atracció profunda o un encantament empàtic com una distància crítica o una impermeabilitat gairebé absoluta.

En el dir torrencial i apassionat d'en Manuel, però no per això mancat de profunditat i lucidesa, una cosa portava, de forma lògica o poètica, a una altra, o bé donava pas a digressions que, al seu torn, podien generar noves línies discursives, com una espècie de xarxa tupida reforçada per un cúmul de noms i cites.

La vocació didàctica el feia ser especialment tenaç i persistent en el descabdallament dels seus arguments, fins al punt que alguns dels seus antagonistes no resistien les

llargues i pacients disquisicions de Costa-Pau i acabaven capitulant, sigui per persuassió sigui per esgotament.

També acostumava a compartir amb els qui volien escoltar-lo el seu raonar sobre motius i assumptes que li interessaven especialment i als quals donava voltes i més voltes. Ara els mirava d'un costat ara de l'altre, ara s'hi acostava pensatiu tot remugant alguna cosa inintel·ligible ara se n'allunyava amb posat displicent i els contemplava de cua d'ull. Aquesta labor indagadora es manifestava mitjançant el desplegament d'un procés verbalitzador que venia a ser una mena de gresol on els sentits latents feien la xup-xup i anaven prenent forma, de manera que una intuïció inicial més o menys vaporosa acabava esdevenint un cos sòlid i consistent. Al final, amb mots precisos, solia sintetitzar el resultat conceptual del seu recorregut verbal.

Una ruta amb molts camins

Les primeres aportacions intel·lectuals de Costa-Pau van ser en el camp de la poesia, i també va col·laborar en diverses iniciatives teatrals, unes i altres impregnades d'una voluntat de crítica social, però ben aviat va anar eixamplant els seus interessos, que no es van limitar a la literatura, sinó que es projectaren cap a la història, l'economia, la geografia o la gastronomia. De fet, hi havia poques coses que s'escapessin de la seva atenció. Precisament un dels aspectes més suggestius del seu pensament, que s'assentava en un saber gairebé enciclopèdic i una memòria vívida, venia de la voluntat de superar les compartimentacions i les tanques disciplinars i contemplar les coses no pas aïlladament sinó en tant que peces interrelacionades d'un conjunt o d'un sistema.

Aquesta visió afavoria una pràctica escriptural entre assagística i literària. Va ser des d'aquest enfoc que va confegir una de les primeres i més brillants aproximacions al tema del turisme en les terres catalanes. El llibre, titulat *Turistes, sirenes i gent del país* (1966), partia d'una observació atenta de la realitat i d'una notable capacitat analítica, les quals li van permetre copsar la importància cultural i socioeconòmica del fenomen i les seves repercussions futures. L'obra s'emmarca en un dels moments més reeixits de l'assaig català, amb manifestacions altament rellevants al conjunt del territori, i manté una contigüitat amb aportacions d'autors com Josep Pla, Joan Fuster, Josep Melià, Francesc Candel, Maria Aurèlia Capmany o Alexandre Cirici. Encara avui aquesta obra

d'en Manuel, magníficament escrita, és objecte de referència en alguns estudis especialitzats. Alhora, el seu remarcable valor literari i la suggestivitat de la mirada del narrador fa que no hagi perdut la capacitat d'interessar un lector dels nostres dies.

Temps més tard, va tenir cura de la direcció literària d'*Ulisses. Enciclopèdia de la recerca i la descoberta* (1977-1985), versió catalana d'una obra italiana monumental encapçalada per Lucio Lombardo-Radice, un estudiós de prestigi vinculat al PCI, la qual va assolir un notable èxit de vendes. Un dels volums, l'onzè, estava dedicat als Països Catalans i Costa-Pau es va encarregar de la refosa, que no exclouïa la mirada pròpia, de les diverses aportacions dels especialistes que hi van prendre part. Tampoc no va ser un mèrit menor aconseguir que l'editor José Manuel Lara de Planeta, de qui no es pot dir que tingués gaires afinitats ideològiques amb la proposta, assumís la iniciativa un cop endegada. Les nombroses relacions personals que en Manuel va teixir arran d'aquesta feina li van permetre conèixer de primera mà tot el debat que hi havia a Itàlia durant els anomenats "anys de plom", en què tant es replantejaven estratègies polítiques per part de l'esquerra hegemònica de tradició comunista, la més important de l'Europa occidentalista, com s'obrien noves formes de radicalitat impulsades pels grups autònoms i per tendències contraculturals diverses.

Aquesta experiència editorial també va refermar el seu convenciment que calia aprofitar totes les esclotxes que presentava el sistema de mercat per fer avançar la causa emancipadora. Davant la idea romàntica de construir una cultura alternativa al marge de la societat capitalista, ell era partidari de fer un ús intel·ligentment desprejudiciat dels canals i dels mitjans establerts a fi d'introduir-hi la llavor antagònica, un element necessari, d'altra banda, per possibilitar-hi una veritable dialèctica democratitzadora; sense que això suposés la renúncia a altres vies de participació compromeses amb la dissidència cultural i/o la transformació social.

Al seu entendre, la prevalença del factor mercantil en el camp cultural instituït deixava oberta la possibilitat d'una intervenció crítica, ja que l'òptica empresarial predominant, en tant que privilegia el guany econòmic, no fa qüestió, en principi, dels valors i dels continguts dels productes que difon. Alhora defensava la necessitat d'un sector públic potent, amarat d'ambició estratègica i amb capacitat d'intervenció sociocultural efectiva, que es regís per uns criteris propis, basats en el rigor i l'exigència intel·lectual, i que no estigués supeditat als interessos de la cultura de consum. Una instància, en

definitiva, que impulsés la formació crítica de la ciutadania i la creativitat individual i col·lectiva i que garantís la distribució i la recepció en condicions adequades dels béns culturals nacionals i de tots aquells que formen part del patrimoni comú de la humanitat.

En Manuel, com ja he apuntat abans, tenia una postura intel·lectual oberta a tota mena d'assumptes, i per tant més assentada en allò general que no pas en allò específic, malgrat que les dues coses no siguin necessàriament excloents, i, en aquest sentit, venia a ser una mena de diletant savi i perspicaç, dotat d'ull aguilenc, amb una disposició especial per a la visió panoràmica, però també capaç de copsar la corredissa de la llebre acabada de sortir del cau.

Si en el seu cas haguéssim de subratllar un àmbit privilegiat de coneixement triaríem el de la llengua, sobretot en tant que eina i matèria, i també, és clar, pel fet de ser el mitjà que travessa i té la capacitat de representar el tot social. Així mateix havia reflexionat llargament sobre els usos ideològics i simbòlics del llenguatge. En tant que explorador dels subsòls de la significació, una de les coses que el treia més de polleguera era que s'empessin de manera acrítica termes i formulacions lingüístiques, suposadament neutrals, que en realitat reproduïen formes de domini social i subordinació nacional. A tall d'anècdotes lluminoses, tinc present, per exemple, una conversa amb un dirigent republicà a qui recriminava que usés una expressió que havia popularitzat Jordi Pujol, la de "pal de paller", a causa de les seves connotacions pairalistes. O bé, l'esmena que va fer a uns joves independentistes que parlaven del nord per referir-se al País Basc, aquest ús —recordo que va dir-los— reflecteix una òptica hispanocèntrica, ja que, si s'assumeix l'àmbit català com a espai de pertinença i marc de lluita, el nord és Salses, el Rosselló o les Corberes.

Va escriure un assaig, que recordo que vaig discutir amb ell i que, anys més tard, va publicar-se parcialment com article dins el llibre col·lectiu *El dia de la llibertat* (2013), en què denunciava algunes d'aquestes utilitzacions ideologitzades del llenguatge, especialment la naturalització de la lògica implícitament inferioritzadora dels imaginaris socials i nacionals establerts, alhora que proposava maneres alternatives i col·lectivament autocentrades de dir. El nom no fa la cosa, afirma una dita tradicional, però sí que pot contribuir a fer-la o a desfer-la i a veure-la d'una o altra manera. I és que transformar la percepció de la realitat forma part indestriable del procés de transformació de la realitat.

Gairebé en coincidència temporal amb la seva reflexió va aparèixer el *Banal nationalism* (1995) de Michael Billig, en què es tractaven extensament algunes d'aquestes qüestions. Era una via, també explorada pel col·lectiu Constrastant, centrada en l'anàlisi del discurs i en les formes de conceptualització lingüística, que obria una ruta fins llavors poc concorreguda i que complementava el vessant estructural i la perspectiva sociolingüística del llenguatge, àmpliament emprats pels moviments de lluita per la llengua que pretenien superar la situació de minorització a què s'havia vist i es veu reduït el català arran del procés de construcció dels estats unitaristes espanyol i francès.

Tot i la seva vinculació a diferents organitzacions d'esquerra i que defensava la necessitat de posicionar-se públicament davant els afers comuns, la pràctica intel·lectual de Costa-Pau no s'acomodava a directrius partidistes —i molt menys a actituds sectàries— i tampoc no responia exactament al model orgànic gramscian, sinó que era més aviat propera a un planteig de caire llibertari en tant que expressava una voluntat d'autonomia assentada en l'esguard crític, el comport ètic i el saber compromès amb allò col·lectiu.

També voldria destacar un aspecte que a algunes persones potser semblarà menor, però que a mi em resulta especialment pertinent atès el seu vincle amb qüestions d'estratègia política. Em refereixo a l'afany d'en Manuel per incorporar a la causa de l'alliberament totes aquelles contribucions teòriques i pràctiques que poguessin resultar útils per entendre críticament el mode de producció vigent i els seus múltiples vessants, estructures, manifestacions, dinàmiques, relacions i sistemes. Sense comprendre com funciona el món —venia a dir— difícilment estarem en condicions de transformar la part d'aquest tot de què formem part i que assumim com a pròpia.

Enfront de la fascinació embadocada per les lluites tercermundistes i per les aportacions politicoideològiques de les anomenades zones perifèriques, ell considerava que on calia focalitzar l'atenció era sobretot en el cor del sistema, en els espais centrals del capitalisme, perquè és en aquest domini on es defineixen les agendes i, alhora, s'hi ubica bona part del pensament crític més avançat i innovador, aquell que inquireix les noves conformacions del món contemporani i mira de donar-hi respostes. Fins i tot la majoria de formuladors històrics de l'anticolonisme havien puat del pensament derivat de la Il·lustració i l'aplicaren a la seva realitat concreta. En el cas d'en Manuel, aquesta

prevalença no comportava menystenir o desatendre contribucions d'arreu, i molt menys, és clar, tenint en compte, com ell tenia, el caràcter global de les societats actuals.

Després d'haver exercit com a periodista i col·laborador en diversos mitjans de comunicació, de la revista *Canigó* al *Punt Diari*, i d'haver treballat durant molts anys com a corrector, redactor i, finalment, director editorial, a mitjan anys noranta va decidir crear la seva pròpia empresa, Llibres del Segle, ubicada a la població empordanesa de Gaüses, on ell residia. Entre els autors que va publicar, cal destacar noms com Francesc Candel, Salomó Marquès, Francesc Roca, Ignasi Riera, Miquel López Crespí, Maria Àngels Anglada o Enric Pujol.

En els darrers anys de la seva vida va emprendre la redacció d'una ambiciosa trilogia novel·lística de base autobiogràfica, de la qual han aparegut *Janna* (2011) i *Diana Palmer* (2015). Es preveu que ben aviat en vegi la llum el darrer volum, *Àfrica*, revisat per l'autor poc abans de morir. En conjunt, les tres obres vénen a ser una contracrònica del franquisme des de la vida quotidiana i el món dels vençuts i, alhora, una caracterització del contradictori procés de formació de la subjectivitat, en què la modelació del jo és vista com una resultant de les interaccions amb els altres i dels condicionants derivats de la seva circumstància històrica. El resultat global és una veritable peça d'orfebreria, molt elaborada formalment i amb una remarcable voluntat d'estil, que, davant de tanta literatura de *fast-food*, ens fa present que la llengua, més enllà d'un mitjà de comunicació, és un ecosistema complex, que afaïçona les identitats i on es manifesten i s'interrelacionen una multiplicitat de veus, tons, accents, registres i funcions fruit d'una diversitat de factors, geogràfics, culturals, simbòlics, socials o històrics.

L'home polític

El compromís polític d'en Manuel no es pot reduir certament a l'àmbit estricte de la militància política o la pertinença partidista, més aviat diria que en el seu cas aquests són vessants relativament menors per bé que no deixin de resultar significatius, ja que el seu interès pels afers públics i la voluntat d'intervenir-hi empenyien gairebé tota la seva activitat, com es pot deduir del que he escrit fins ara. En aquest apartat, però, atendre

l'accepció més restringida del terme “polític” i comentaré els vincles i les relacions que va mantenir el nostre home amb diversos grups i organitzacions.

La meva coneixença personal de Costa-Pau va ser a mitjan anys vuitanta, justament arran dels seus primers contactes amb l'MDT, on llavors jo havia començat a militar, i on ell també acabaria integrant-se. He tractat alguns aspectes d'aquesta experiència a l'article “Història de l'esquerra independentista a Girona. Una visió des de l'egohistòria”. Malgrat les mancances de la nova organització, valoràvem les grans potencialitats de la proposta independentista —si bé ell preferia parlar d'alliberament en un sentit multidimensional— en tant que era susceptible d'aplegar unes bases socials àmplies i, alhora, d'incidir en la transformació de les hegemònies establertes i avançar cap a noves vies de radicalitat democràtica. Anteriorment, en Manuel havia estat membre del PSUC, on va coincidir amb gent com Carles Causa, Eudald Carbonell, Josep Quintanas, Joan Miró o Joan Olóriz, i fou responsable de l'àmbit cultural i de la formació sociopolítica de les seves joventuts a Girona, però arran de la profunda crisi que va viure el partit els primers vuitanta va abandonar l'organització.

La integració a l'esquerra independentista va fer-la amb el col·lectiu Quernaulós, autodefinit com un grup d'afinitat marxista, que bàsicament aplegava un petit sector escindit del PSUC del Gironès i l'Alt Empordà, així com alguns independents provinents de diversos entorns polítics del catalanisme. El grup s'articulava al voltant de la figura, entre patrícia i germanívola, de Costa-Pau i es veia reforçat per lligams familiars i d'amistat personal. Entre els seus components més destacats hi havia Enric Pujol, que havia estat regidor a Figueres pel PSUC; Antoni Sant, exmilitant de la JNC i de CDC; Ponç Feliu, excandidat al senat espanyol per l'Entesa del PSUC; Carles McCragh, advocat laboralista, o Òscar Cortés, activista llibertari vinculat al moviment antiolímpic; així com Raimon Fernández, membre de CCOO, Miquel Sánchez, Pere Lleuger, Conrad Sala i Manuel Ruhí, que provenien de les joventuts comunistes. O les filles d'en Manuel —Consol, Núria, Marta i Mireia—, que estaven vinculades a l'associació d'estudiants universitaris de la UAB, l'AEIU. Alguns membres del grup també col·laboraven amb la Crida a la Solidaritat de Figueres.

La incorporació del col·lectiu a l'MDT va ser celebrada per alguns dels qui llavors en formàvem part, ja que hi vèiem una possible aportació d'experiència política. Cal tenir en compte que, entre les moltes insuficiències d'aquell independentisme emergent, hi

havia la immadura; la mitjana d'edat dels seus membres se situava al voltant dels vint-i-cinc anys i una bona part tot just s'iniciava en l'activitat política. Recordo que entre les primeres iniciatives que va promoure en Costa-Pau a Girona hi va haver l'organització d'uns tallers sobre la història del moviment obrer o, més tard, la celebració d'uns actes a Castelló d'Empúries per vindicar la figura de Jaume Compte.

Però, ben aviat, aquella immadura política va abocar a la ruptura de l'MDT, la qual tenia paral·lelismes llunyans amb la que va viure el PSUC. Però mentre que el trencament independentista era fruit d'una crisi de creixement, el de l'històric partit comunista responia més aviat a una fi de cicle.

En aquella disjuntiva, en Manuel i el seu entorn es van posicionar en contra de l'escissió, com la majoria de militància de la regió de Girona, i, un cop es va consumir, es decantaren cap al Front Patriòtic, però sense trencar les relacions amb l'altre corrent de l'MDT i defensant la necessitat de reunificar-los. Entre les causes del seu arrencament amb el Front Patriòtic hi havia, al meu entendre, l'influx del debat italià dels anys setanta sobre l'anomenat "compromís històric", que ell coneixia de primera mà pels seus contactes amb intel·lectuals de l'entorn del PCI, malgrat que el projecte auspiciat pel PSAN s'inspirava més en les tesis maoistes sobre l'alliberament nacional, generades arran de la lluita contra l'ocupació japonesa, que no pas en cap mena de berlinguerisme. Possiblement també va ser determinant en la seva presa de partit que la militància de l'Alt Empordà, on ell estava integrat, optés majoritàriament per aquesta via; així com el fet que vells amics, com Isabel Clara Simó, hi donessin suport.

Personalment vaig dissentir del seu posicionament, ja que considerava que no es donaven les condicions mínimes necessàries per a un plantejament d'aquelles característiques. Ni internament, perquè la proposta en lloc de donar cohesió a una organització gairebé acabada de constituir en provocava la polarització. I perquè l'entusiasme i la combativitat d'aquell independentisme emergent se sustentava en una gran debilitat politicoorganitzativa i en una implantació social i territorial feble i molt estantissa. Ni externament, ja que en aquells moments no existia cap sector significatiu que representés una burgesia nacional amb voluntat d'emprendre un procés de ruptura amb l'Estat espanyol, el qual havia sortit reforçat arran de la reinstauració monàrquica.

Fruit d'aquella afinitat amb les tesis de l'històric partit que liderava Josep Guia, l'editorial de Costa-Pau reeditaria més tard l'obra *És molt senzill, digueu-li Catalunya*,

publicada originàriament el 1985. En la nova edició es va eliminar la primera part del títol, com si implícitament es reconegués que la cosa no era tan senzilla com s'afirmava.

L'escisió de l'MDT en dues faccions va aguditzar el sectarisme d'uns i altres, va generar nombrosos abandonaments de militància i va impossibilitar que cap de les dues vies reeixís. L'una va derivar cap a la grupusculització esquerranista i l'altra, després de diversos intents frustrats de salt endavant, va quedar absorbida per la nova ERC, que també va passar a reclamar-se de l'independentisme i dels Països Catalans.

En aquella situació, alguns membres de l'MDT de les comarques nord-orientals que havíem anat abandonant l'organització a causa de la desfeta del projecte, vam impulsar la revista de pensament *Mot d'Obra* (1990-1992), editada a Figueres sota la direcció de Manuel Costa-Pau. La publicació tant pretenia ser un mitjà de relació i intercanvi entre els diversos corrents independentistes com una expressió certament voluntarista de la necessitat de bastir una nova síntesi superadora de les contradiccions passades. Però l'ofensiva estatal contra la discrepància olímpica, que era força potent a la subseu de Banyoles on la CUP disposava d'un regidor, es va emportar aquella iniciativa editorial, la Guàrdia Civil en va requisar el darrer número i dos col·laboradors de la publicació —Marcel Dalmau i Carles Bonaventura— van ser detinguts, empresonats i sotmesos a tortures.

L'afany unitari d'en Manuel i les necessitats conjunturals van portar-lo a donar suport a la creació de l'Assemblea Unitària per l'Autodeterminació (AUA), que aplegava persones provinents de diverses lluites sectorials i moviments cívics i populars, així com grups independentistes i de l'esquerra radical que venien d'una situació de feblesa política, desestructuració interna i desorientació estratègica. Malgrat les seves limitacions i insuficiències, derivades en bona part del mateix procés de gestació, la nova plataforma sociopolítica va servir, en un primer moment, per posar en relació una pluralitat d'agents i experiències.

En la dinàmica generada per aquell assaig de confluència, en Costa-Pau va participar activament en la impulsó del Tercer Congrés de Cultura Catalana i, des de la seva editorial, publicaria alguns dels documents i ponències que s'hi van discutir i aprovar sota el títol *La nació secreta* (1999). I, per un altre costat, va proposar a Lluís Maria Xirinacs, un dels caps de l'AUA, que escrivís, des de les seves vivències personals, el descabdellament del procés de sortida del franquisme i la instauració del règim

monàrquic. El resultat va ser la trilogia *La traïció dels líders* (1993, 1994 i 1997), que en Manuel també va acollir a Llibres del Segle.

L'AUA es transformà en l'Assemblea d'Unitat Popular, que pot considerar-se un dels embrions de la CUP actual. Però l'escassa cohesió interna d'aquell moviment, els seus desacords tàctics i la diversitat estratègica en van propiciar la implosió. Alguns dels seus components van decidir emprendre una nova travesia del desert i refer les seves organitzacions respectives, uns altres van dur la seva línia d'acció cap a un revolucionarisme consignista i d'agitació, uns tercers restaren a l'expectativa si no en fora de joc i els més pragmàtics ens vam incorporar a ERC, que llavors vivia una redefinició política i oferia unes eines d'intervenció amb capacitat d'incidir en la realitat del moment. En Costa-Pau també es decantà cap al partit republicà, però des de certa distància crítica i sense arribar-hi a militar activament.

En els anys següents, prioritzà l'activitat editorial i, entre altres iniciatives, va impulsar Culip, que esdevindria una de les principals col·leccions de poesia del país, amb la publicació d'obres d'Enric Casasses, Jordi Pope, Dolors Miquel, Lluís Calvo, Ester Xargay i tants d'altres. A mi em va publicar el meu primer llibre *Art, política i societat en la derogació del franquisme. L'ADAG* (1999), després que hagués decidit abandonar la política militant i decantar-me cap a la recerca històrica.

En els darrers temps en Manuel va passar el testimoni de la petita empresa als seus fills, Roger i Marta; mentre que, políticament, contemplava amb satisfacció i esperança la gran extensió social que havia anat assolint l'independentisme, cosa que confirmava l'encert de la seva diagnosi prospectiva més de trenta anys enrere. En aquest sentit, feia una valoració molt positiva del decantament progressiu de nombrosos sectors de les classes populars, les capes mitjanes i el món empresarial cap a aquests plantejaments, atès que el procés de ruptura amb l'estat i la instauració d'una institucionalitat pròpia requereix, pel seu abast i complexitat, una articulació de tots aquells grups i formacions socials interessats objectivament en la superació del marc establert i l'aprofundiment democràtic. El ressò del concepte gramscian de bloc nacionalpopular i la necessitat d'establir una política d'aliances adequada a l'assoliment d'uns objectius concrets i compartits era ben present en la seva apreciació, no en va haver estat un dels qui havien contribuït a la introducció de l'intel·lectual sard en l'àmbit politicocultural català.

Últimament, però, expressava el seu desconcert davant l'excés retòric i la confusa estratègia d'alguns sectors de l'esquerra independentista.

Ara que Manuel Costa-Pau ens ha deixat no podem menys que agrair-li el seu valuós llegat i el doll d'humanitat i esperit fraternal de què ens va fer partícips. No l'oblidarem.